

Balázs Gergő Barna¹
A tiszta kezek elv elméleti alapjai a nemzetközi jogban

Bevezetés

„A nemzetközi jog egy problémamegoldási eljárás” írta Rosalyn Higgins, a Nemzetközi Bíróság későbbi elnöke a kilencvenes évek közepén.² Ez a problémamegoldási folyamat a nemzeti jogrendszerekhez hasonlóan nemcsak szabályok merev alkalmazását jelenti, hiszen a nemzetközi jogi viták rendezésében is hangsúlyos szerepet kapnak a méltányosságot és jóhiszeműséget érvényre juttató eszközök. Hosszú múltra visszatekintő alkalmazásuk ellenére mind a mai napig vitatott, hogy ezek a megoldások milyen formában és milyen joghatást kiváltva kerülhetnek elő jogviták során.

E problémakör egyik központi kérdése, hogy a másik fél kifogásolható magatartására válaszul lehetséges-e eljárási kifogásokkal élni. Ezt az eljárásjogi vetületet az angolszász jogokból eredő tiszta kezek elv (*clean hands, mains propres*) jeleníti meg elsősorban a nemzetközi jog fogalomrendszerében. A kifogás támogatói szerint az elv a felperes kérelmének visszautasítását eredményezi, ha annak „kezei nem tiszták”, azaz valamely jogellenes vagy elítélendő magatartással „beszennyezte” kérelme tisztességét. Az elv elismerése döntő hatást gyakorolna a nemzetközi eljárásokra, hiszen, ha a bíróság helyt adna ennek, az kizárná a jogvita érdemének tárgyalását, ezzel radikálisan lerövidítve a pert és kikerülve számos kérdés tárgyalását. Ez a sokak számára vonzó eszköz természetesen nem mentes a kritikáktól sem és az ítélkező fórumok is jellemzően vonakodva alkalmazzák.

Az ellenvélemények dacára az elv alkalmazhatóságának kérdése máig visszatérően megjelenik a bírósági gyakorlatban, mi több, a felek általi hivatkozások száma jelentős emelkedést mutat az utóbbi évtizedekben. A problémakör bemutatása érdekében a tanulmány a magyar szakirodalomban először ismerteti mélységében a tiszta kezek elvét övező elméleti és gyakorlati vitákat. Tekintettel arra, hogy a tiszta kezek elvére legtöbbször mint általános jogelvre utalnak, a tanulmány elsőként a jogellenes magatartás különböző, a nemzeti jogrendszerekben megjelenő megközelítéseit mutatja be, majd pedig a kapcsolódó nemzetközi jogi alapelvek körében helyezi el ezeket. Végül a lehetséges jogkövetkezmények a nemzetközi eljárásjog rendszerében való elhatárolását követően a tanulmány a témakör egyik meghatározó jogterületén, a diplomáciai védelmen keresztül ad betekintést a tiszta kezek elvhez jellemzően kapcsolódó kritikákra.

Fogalmi és történeti háttér

A jogellenes magatartások értékeléséhez szorosan hozzátartozik a jóhiszeműség és méltányosság fogalma, amelyek alapvetően általános jogelvekként jelennek meg a nemzetközi jogban.³ Az általános jogelvek a nemzetközi jog forrásai közé tartoznak, ahogyan ezt a

¹ joghallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. A cikk alapját a 2021-es OTDK Állam- és Jogtudományi Szekció Nemzetközi jog II. tagozatában 1. helyezést elért pályamunkám képezte, amely az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült. Témavezetőm, dr. habil. Kajtár Gábor, az ELTE ÁJK egyetemi docense segítségét ezúton is köszönöm. A francia nyelvű szakirodalmat Erasmus-fogadóegyetmem, az Université Grenoble Alpes bocsátotta rendelkezésemre.

² Higgins, Rosalyn: *Problems and Process: International Law and How We Use It*. Clarendon Press, Oxford, 1994, 267. o.

³ Higgins: i.m. 222. o. A kép ennél gyakran összetettebb, pl. az estoppel-t, a jóhiszeműséghez kapcsolódó egyik elvet egy komplex, különféle jogforrásokra támaszkodó koncepcióként is értelmezik. Cottier, Thomas – Müller,

Nemzetközi Bíróság Statútuma is nevesíti.⁴ Az általános jogelvek lehetőséget biztosítanak a nemzeti jogrendszerek (magán)jogi elvei és a nemzetközi közjog közötti kölcsönhatásra, hiszen ebbe a kategóriába elsősorban a nemzeti, belső jogok jelentős részében megjelenő elvek sorolhatóak.⁵ Így tehát szükséges a nemzeti jogrendszerek által alkotott történeti és fogalmi háttér áttekintése, hiszen ezek alapozhatják meg az általános jogelvek létét.⁶

Összehasonlító kutatások eredményei bizonyítják, hogy számos méltányossághoz kötődő elv, mint a jóhiszeműség vagy a joggal való visszaélés koncepciója, lényegében a világ összes jogrendszerében megjelenik,⁷ még ha történeti és felfogásbeli okok miatt nem is egyeznek teljes mértékben.⁸ A jóhiszeműség objektív értelmében a tisztességes magatartás követelményét rója a jogalanyokra (ezt tükrözi a magyar polgári jog terminológiájában a „jóhiszeműség és tisztesség elve” kifejezés), azaz a kifejezés valójában nem a jogalany „hitére”, meggyőződésére utal vissza.⁹ A méltányosság főképpen egyedi jogalkalmazói döntés, amely egy konkrét esetben, metajurisztikus szempontok alapján korrigálja az általános szabályt.¹⁰ Említést érdemel a kölcsönösség (*reciprocity*) elve is mint a szerződések jogának egyik alapvetése, amely egyre inkább speciális jogintézmények formájában jelenik meg és egyes szerzők szerint a nemteljesítési kifogás alapját képezi.¹¹

A tiszta kezek elve az angol jogra vezethető vissza, ahonnan más angolszász jogrendszerekbe is átvették. Eredete a 15. századtól a kancellári bíráskodás gyakorlatában kialakuló joganyagra, az *equity*-re nyúlik vissza, amely a jóhiszeműséget és méltányosságot nem ismerő *common law* merevségét kívánta oldani.¹² A *clean hands* elv célja, hogy az *equity* szabályaival ellentétesen, lényegében tisztességtelenül eljáró felperes számára kizárja az *equity* által biztosított kifogásokat (*equitable defences*) és jogorvoslatokat (*equitable remedies*), így például a megtévesztésre hivatkozást vagy a teljesítésre kötelezési igényt.¹³ Ahogyan az

Jörg Paul: Estoppel. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2007, 9-10. bek.

⁴ A Nemzetközi Bíróság Alapszabályai, 1945. Magyarországon kihirdette az 1956. évi I. törvény. 38. cikk (1) bek. d) pont

⁵ Gaja, Giorgio: General Principles of Law. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2020, 7, 17. bek., Prosecutor v Tadić, fellebviteli ítélet, 1999. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia ICTY-94-1-A 225. bek., vö. Thirlway, Hugh: The Sources of International Law. Oxford University Press, Oxford, 2019, 109. o.

⁶ Az általános jogelvi minőség mellett felvethető annak lehetősége is, hogy a nemzetközi ítélkező fórumok előtti ismétlődő felhívás akár szokásjoggá váláshoz is vezethet. vö. Thirlway: i. m. 107. o.

⁷ Francioni, Francesco: Equity in International Law. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2013, 3. bek., Jenks, Wilfred C.: The Prospects of International Adjudication. Stevens, London, 1964, 316. o.

⁸ vö. Mía de la Muela, Adolfo: Le rôle de la condition des mains propres de la personne lésée dans les réclamations devant les tribunaux internationaux. In: Ibler, Vladimir (szerk.): *Mélanges offerts à Juraj Andrassy*. Martinus Nijhoff, La Haye, 1968, 205–206. o.

⁹ Földi András: A jóhiszeműség és tisztesség elve – intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig. ELTE ÁJK, Budapest, 2001, 20, 104, 107. o.

¹⁰ Földi: i. m. 21, 109, Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 1998, 132–133. o.

¹¹ Zoller, Elisabeth: Peacetime Unilateral Remedies: An Analysis of Countermeasures. Transnational, Dobbs Ferry, 1984, 14. o., Simma, Bruno: Reciprocity. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2008, 1, 3–4, 7. bek.

¹² vö. Földi: i. m. 57. o. A kifejezés nemzetközi jogi környezete miatt fontos rámutatni, hogy az angol equity kifejezés egyaránt jelenti az angolszász jogok egyik jogforrását, általános nemzetközi jogi értelemben a méltányosságot, szűk, technikai értelemben pedig a kizárólag méltányosságon alapuló (*ex aequo et bono*) ítélkezést. Francioni: i. m. 1. bek., Thirlway: i. m. 119. o. lj. 65.

¹³ Garner, Bryan A. (szerk.): *Black's Law Dictionary*. West, St Paul, 2009, 286. o.

ausztrál legfelsőbb bíróság megfogalmazta, a tiszta kezek elv célja a „*lelkiismeret és jóhiszeműség érvényesítése*”.¹⁴

A *clean hands* alkalmazásának előfeltétele, hogy a kérelmező helytelen magatartása és az általa kért jogorvoslat között szoros kapcsolat álljon fenn, tehát a korábbi, az ügytől független kérelmezői magatartás (mint például a büntetett előélet) nem alapozza meg.¹⁵ Az amerikai ítélkezési gyakorlatban az elvre hivatkozás egyre nagyobb teret nyer a jogellenes, méltánytalan, illetve rosszhiszemű magatartások széles skálájának szankcionálása során.¹⁶

A kontinentális jogrendszerek nem rendelkeznek egyetlen, a tiszta kezek elvének általánosan megfeleltethető jogelvvel, ehelyett jellemzően latin kifejezésekkel leírt elvek összessége tölt be hasonló szerepet.¹⁷ Ilyen például a szerződési jogban érvényesülő nemteljesítési kifogás intézménye (*exceptio inadimplenti non est adimplendum*),¹⁸ amelyre támaszkodva a teljesítés megtagadható, ha a másik fél úgy követeli a teljesítést, hogy ő maga sem tesz eleget szerződéses kötelezettségeinek.¹⁹ A szinallagmatikus kötelezettségek körében a francia és a német jog is ismeri ezt a kifogást.²⁰ Fontos hangsúlyozni, hogy a kifogás a teljesítés ideiglenes megtagadását, nem pedig a szerződés megszüntetését jelenti.²¹

Szintén a tiszta kezek koncepció kontinentális ellenpárjaként érvényesülnek az *ex delicto non oritur actio* és a *nemo ex propria turpitudine commodum capere potest* elvek,²² amelyek a jogellenes magatartásból való előnyszerzés tilalmát fejezik ki.²³ Ez utóbbiak nem pusztán egy szerződés nemteljesítésére, hanem egy kifejezetten jogellenes cselekményre utalnak vissza. A magyar Polgári Törvénykönyv felróható magatartásból való előnyszerzés tilalmára vonatkozó rendelkezésében is ez a gondolat tükröződik.²⁴

Összességében tehát elmondható, mind a kontinentális, mind az angolszász jogi hagyomány magáénak tudja a jogellenes magatartásokra alapított kifogásokat, noha előbbiben inkább anyagi jogi, érdemi mérlegelési síkon, utóbbi pedig inkább eljárási jogi vetületben látja érvényesülni.

A nemzetközi jog rokon koncepciói

¹⁴ Davies, Paul S., Virgo, Graham: *Equity and Trusts – Text, Cases, and Materials*. Oxford University Press, Oxford, 2013, 18. o.

¹⁵ Davies, Virgo: i. m. 17. o., Mitchell, Charles: *Hayton and Mitchell Commentary and Cases on the Law of Trusts and Equitable Remedies*. Sweet & Maxwell, London, 2010, 703. o.

¹⁶ Leblanc, Hannah: La doctrine des mains propres (« *cleans hands* ») : comparaison de sa portée devant la Cour internationale de justice et en droit français et américain. (*Les blogs pédagogiques de l'Université Paris Nanterre*, 2015. május 30. <https://blogs.parisnanterre.fr/content/la-doctrine-des-mains-propres-%C2%AB-cleans-hands-%C2%BB-comparaison-de-sa-port%C3%A9e-devant-la-cour-inter> (Letöltve: 2021.04.08.))

¹⁷ Moss, Samuel: Does a Doctrine of “Clean Hands” Exist in International Law? szakdolgozat, (Graduate Institute of International and Development Studies, Geneva, 2009, 9. o.

¹⁸ Más formában *exceptio non adimpleti contractus*, *exceptio inadimpleti contractus*

¹⁹ Crawford, James: Second Report on State Responsibility by Mr. James Crawford, Special Rapporteur. *Yearbook of the International Law Commission*. 1999/2:1., 316. bek.

²⁰ Leblanc: i. m. Az angol jogban a *clean hands* ilyen szerepet is betölt. Mitchell: i. m. 704. o., Pettit, Philip Henry: *Equity and the Law of Trusts*. Oxford University Press, Oxford, 2012, 671. o.

²¹ Crawford: i. m. 320. bek.

²² Ezeket az elveket számos formában megfogalmazták, l. Fitzmaurice, Gerald: *The General Principles of International Law Considered from the Standpoint of the Rule of Law*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 1957, 117. o., Kolb, Robert: La maxime « *nemo ex propria turpitudine commodum capere potest* » (nul ne peut profiter de son propre tort) en droit international public. *Revue belge de droit international*. 2000/1. 84, 105. o.

²³ Kolb, Robert: General Principles of Procedural Law. In: Zimmermann, Andreas – Tams, Christian J. (szerk.): *The Statute of the International Court of Justice: A Commentary*. Oxford University Press, Oxford, 2019, 55. msz.

²⁴ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. 1:4. § (2) bek. vö. Lábady: i. m. 145. o.

A tiszta kezek elv szoros kapcsolatban áll több, a nemzetközi jogban érvényesülő elképzeléssel, olyannyira, hogy önálló alkalmazhatósága is megkérdőjeleződik időnként.²⁵ Ezek közül elsősorban a jóhiszeműség, a méltányosság és a kölcsönösség elveit érdemes külön kiemelni az elhatárolás érdekében.

A jóhiszeműség elve (*good faith, bonne foi*) a nemzetközi jogban általános jogelvként, illetve számos szerződés részeként is elismert.²⁶ A gyakorlatban ez az elvont fogalom különféle rész-elvekben konkretizálódik, mint például a joggal való visszaélés tilalma vagy az *estoppel*, illetve egyesek szerint a méltányosság is ide sorolható.²⁷ A tiszta kezek elve is rendszeresen ezek között kerül említésre,²⁸ még ha egyes nézetek szerint csak más, hasonló célt szolgáló jogintézmény alkalmazhatóságának hiányában hívható fel.²⁹

A joggal való visszaélés (*abuse of rights, abus de droit*) tartalma a nemzetközi jogban nem kristályosodott még ki, azonban alapját a nemzeti jogokhoz hasonlóan itt is egy jog rendeltetésével ellentétes módon vagy célra történő felhasználás képezi.³⁰

Az angolszász terminológiát átvevő, de sajátos nemzetközi jogi jelentéssel bíró *estoppel* a jogos várakozások védelmét célozza, azt tilalmazva, hogy a fél a későbbiekben korábbi állításaitól eltérő kijelentéseket tegyen.³¹ Alkalmazásának feltétele egy magatartás, amelyre egy másik jogalany tényleges, jogos és jóhiszemű bizalmat alapíthat, majd kárt szenved el az erre alapozott magatartása miatt.³² Kiemelendő, hogy a tiszta kezeztől eltérően érvényesítésének nem feltétele a kezdeti magatartás jogellenessége, azonban követelmény a kár bekövetkezése.

A méltányosság elve (*equity, équité*) a nemzetközi jognak is része, még ha pontos jogforrási helyzete vitatott is.³³ Alkalmazása a jog konkrét esethez igazítását, a mérték meghatározását szolgálja, a jog szabályain belül vagy azokat kiegészítve, sőt, akár azokat lerontva.³⁴

A kölcsönösség elvének nemzetközi jogi jelentőségét az államközi viszonyokban játszott stabilizáló és szabályok tiszteletben tartását elősegítő szerepe adja.³⁵ A szerződéses viszonyok körében ez teremti meg az alapját az *exceptio* alkalmazásának.³⁶ Az *exceptio* alkalmazási

²⁵ Nem szolgálja az sem az elhatárolást, hogy a hasonló jogintézményeket gyakran együtt említik a lehető legnagyobb meggyőző erő érdekében. Cottier, Müller: i. m. 8. bek.

²⁶ Kotzur, Markus: Good Faith (Bona Fide). In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2009, 5, 7, 11, 15–16. bek.

²⁷ Kotzur: i. m. 22–23. bek.

²⁸ Kolb, Robert: La bonne foi en droit international public. Graduate Institute Publications, Genève, 2000

49. msz. Moss utal arra, hogy gyakran csak érvelések végén, mintegy mellékesen utalnak a tiszta kezek elvre, azonban megjegyzendő, hogy az angolszász nemzeti jogokban is sokszor így, óvatosságból, a legtöbb jogalap megjelelése érdekében kerül elő. Moss: i. m. 17. o., Pettit, Philip H.: He Who Comes into Equity Must Come with Clean Hands. *Conveyancer and Property Lawyer*. 1990/Nov-Dec. 416, 425. o.

²⁹ Kolb: La maxime... i. m. 128. o.

³⁰ Kolb, La bonne foi... i. m. 27. o., Fitzmaurice: The General Principles... i. m. 54–55. o., Kiss, Alexandre-Charles: Abuse of Rights. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2006, 7, 9–10. bek.

³¹ Cottier, Müller: i. m. 1. bek. Az angolszász megnevezés mellett előfordul az *allegans contraria non est audiendum* kifejezés is. vö. Cheng, Bin: *General Principles Of Law as Applied by International Courts and Tribunals*. Cambridge University Press, Cambridge, 1953, 141. o. Az *estoppel* elvét a Nemzetközi Bíróság is elismerte a Preah Vihear-i templom ügyében *A Preah Vihear-i templom ügye*, érdemi ítélet, 1962. Nemzetközi Bíróság. I.C.J. Reports 1962 6. 34. o.

³² Kolb: La maxime... i. m. 126. o.

³³ Thirlway: i. m. 119. o.

³⁴ Thirlway: i. m. 120–121. o., Kovács Péter: A nemzetközi jog fejlesztésének lehetőségei és korlátai a nemzetközi bíróságok joggyakorlatában. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2010, 90. o.

³⁵ Zoller: *Peacetime Unilateral Remedies*... i. m. 15, 18, 29. o.

³⁶ Megjegyzendő, a nem kölcsönösen összefüggő kötelezettségekre (így pl. az emberi jogok védelmére) nem tekintik az *exceptio*-t alkalmazhatónak. Fitzmaurice: The General Principles... i. m. 118. o., Fitzmaurice, Gerald: Fourth Report on the Law of Treaties by Mr. G. G. Fitzmaurice, Special Rapporteur. *Yearbook of the International Law Commission*. 1959/2. 102. bek., Crawford: i. m. 322. bek., Azaria, Danae: Exception of Non-Performance.

feltételei és jogkövetkezményei különböznek más szerződéses jogintézményektől.³⁷ Például a szerződés felfüggesztésétől eltérve a nemteljesítés csak ténybeli változást jelent, a szerződés továbbra is hatályos és kötelező marad, ráadásul ennek alapján csak a megszegett kötelezettséghez kapcsolódó vállalat teljesítése tagadható meg.³⁸ Az *exceptio* elhatárolható a represszáliák körétől is. Az ellenintézkedések a szerződések jogán kívül is alkalmazhatóak és nem feltétlenül a megsértett kötelezettség ellenpárjához kötődnek, illetve csak az ellenintézkedés arányossága követelmény.³⁹

A tiszta kezek elv és a jogellenes magatartásra hivatkozás a nemzetközi jogban

Az előnyszerzés érdekében jogellenes magatartásra hivatkozást a nemzetközi jog is tiltja,⁴⁰ azonban vitatott, hogy melyik, a nemzeti jogból már ismert fogalmat és milyen joghatással lehet a nemzetközi vitarendezésben felhasználni. A tiszta kezek elvtől többen elválasztották az *exceptio*,⁴¹ valamint a *nemo ex propria* elv alkalmazását is,⁴² de nincs egyetértés, hogy a tiszta kezek elv önálló jogintézményként helyet kaphatna-e.⁴³ Abban megegyezés van, hogy a jogellenes magatartásból való előnyszerzést valamilyen módon szankcionálni kell, azonban, hogy erre a tiszta kezek elv alkalmazható-e, arról megoszlanak a vélemények.⁴⁴

A tiszta kezek elv nemzetközi jogi elismertségét támadják azon az alapon, hogy az csak az angolszász jogcsalád sajátja, nem alkalmazható nemzeti jogának sajátos rendszerén kívül.⁴⁵ Mindazonáltal kiemelendő, hogy a nemzeti jogokban kialakult elképzelésekre a nemzetközi eljárások során is rendszeresen támaszkodnak a felek, még ha ezek a nemzetközi jogban annak logikája szerint is működnek.⁴⁶ Mi több, egyes szakirodalmi álláspontok szerint a belső jogok hasonló elgondoláson alapuló szabályai is megalapozhatják az általános jogelvek létezését.⁴⁷

In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2015, 1. bek.

³⁷ Azaria: i. m. 12–14. bek.

³⁸ Zoller: *Peacetime Unilateral Remedies*... i. m. 15, 28. o., Azaria: i. m. 11. bek.

³⁹ Zoller: *Peacetime Unilateral Remedies*... i. m. 42–43. o.

⁴⁰ Fitzmaurice *The General Principles*... i. m. 117. o., Shapovalov, Aleksandr: Should a Requirement of “Clean Hands” Be a Prerequisite to the Exercise of Diplomatic Protection? Human Rights Implications of the International Law Commission’s Debate. *American University International Law Review*. 2005/4. 839. o.

⁴¹ Pl. Crawford jelentése a Nemzetközi Jogi Bizottság számára csak az *exceptio*-t tekintette alkalmazhatónak. Crawford: i. m. 336. bek.

⁴² Kolb: *La maxime*... 105. o.

⁴³ Salmon, Jean: *Des mains propres comme conditions de recevabilité des réclamations internationales*. *Annuaire français de droit international*, 1964:1. 265. o.

⁴⁴ A tiszta kezek elv nemzetközi jogi létezését támogatta pl. Cheng: i. m. 149. o., Fitzmaurice: *The General Principles*... i. m. 117. o., Rossi, Christopher: *Equity and International Law: A Legal Realist Approach to International Decisionmaking*. Transnational, New York, 1993, 165. o., illetve számos további szerzőt sorolt ebbe a körbe Delbez és Salmon. Delbez, Louis: *Les principes généraux du contentieux international*. LGDJ, Paris, 1962 196. o., Salmon: *Des mains propres*... i. m. 228–231. o.

A tiszta kezek elv alkalmazhatóságának elutasítását képviselte pl. Dugard jelentésében, aki szintén számos további támogatót tudott felhozni álláspontja mellett. Dugard, John: *Sixth Report on Diplomatic Protection*, by Mr. John Dugard, Special Rapporteur. *Yearbook of the International Law Commission*. 2005/2:2. 14–15, 18. bek.

⁴⁵ Barcelona Traction-ügy (1962-es új kérelem). *Pleadings, Oral Arguments, Documents*. II. kötet. 1964. 336. o.

⁴⁶ Lamm Vanda: *Magánjogi elvek a nemzetközi jogban, különös tekintettel az államok felelősségére*. In: Lamm V., Sajó A. (szerk.): *Studia in honorem Lajos Vékás*. HVG-Orac, Budapest, 2019, 187, 189. o. vö. Jenks: i. m. 418. o.

⁴⁷ Hasonló következtetésre jutott Kiss a joggal való visszaélés nemzeti jogi jogalapjai kapcsán. Kiss: i. m. 9. bek. Többen hangot adtak meggyőződésüknek, hogy a tiszta kezek elv és a *nullus commodum capere* elv voltaképpen ugyanúgy a jogellenes magatartásból származó előny korlátozására vonatkozik. A Meuse folyó ügye, ítélet.

A tiszta kezek elv már a 19. században megjelent a nemzetközi jogban, az amerikaiak közötti választottbíróságok diplomáciai védelemmel kapcsolatos gyakorlatában.⁴⁸ Ennek nyomán a 20. századi kodifikációs törekvések során is visszatérően felmerült az elv rögzítése nemzetközi egyezményekben, így a Nemzetközi Jogi Bizottság munkája során is.⁴⁹ Mindazonáltal sem az *exceptio*, sem a tiszta kezek elv nem került bele a szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény, az államfelelősségi cikkek vagy a diplomáciai védelemről szóló jelentés végleges változatába.⁵⁰

A tiszta kezek alkalmazását érintő viták megértéséhez érdemes röviden felidézni a nemzetközi eljárások általános jellemzőit. Ezek során a kereset elbírálhatóságáról, illetve az abban foglalt kérelmekről való döntés jellemzően nem válik szét,⁵¹ de ha felmerülnek a szűken vett anyagi jogi kérdéseken kívüli kérdések, azok kapcsolódó eljárások (*incidental proceedings*) keretében kerülnek tárgyalásra. Ha valamelyik fél vitatja a bíróság joghatóságát (*jurisdiction*) vagy kereset befogadhatóságát (*admissibility*), előzetes, pergátló kifogást (*preliminary objection*) emelhet.⁵² A befogadhatóság akkor merül fel, ha a bíróság joghatósága megalapozott, azonban valamely egyéb ok kizárja az érdemi tárgyalást.⁵³ A pergátló kifogás elbírálásának idejére az ügy érdemének tárgyalását felfüggesztik,⁵⁴ ha pedig a bíróság helyt a kifogásnak, azzal kikerüli „nemcsak az ügy érdeméről való döntést, de annak bármilyen tárgyalását is”.⁵⁵ További kifogásolható ok a fél perbeli legitimációja (*standing*), amely a fél általános értelemben vett perképességére, illetve keresetösségi jogára is utalhat.⁵⁶

A szakirodalom megosztott abban a kérdésben, hogy a jogellenes magatartásra hivatkozás az eljárás melyik szakaszában, milyen jogkövetkezményekkel, eljárási vagy anyagi jogi szempontból vehető figyelembe.⁵⁷ Ennek kapcsán jogszociológiai észrevételek is megjelennek, hiszen egyes álláspontok szerint a bíróság felek előtti tekintélyét nagyban rontaná, ha az érdemi vizsgálatot megkerülné egy vitatott kifogás elismerésével.⁵⁸

A tiszta kezek elv gyakorlati kérdései a diplomáciai védelem példáján keresztül

Állandó Nemzetközi Bíróság, 1937. Hudson bíró egyéni véleménye. 77. o., Delbez: i. m. 197. o., Zoller, Elisabeth: *La bonne foi en droit international public*. Pedone, Paris, 1977, 298. o.

⁴⁸ Kolb: *La bonne foi*... i. m. 49-50. msz., 163. lj.

⁴⁹ Azaria: i. m. 5–8. bek.

⁵⁰ Ez nem jelenti azt, hogy az elv alkalmazhatatlan lenne, hiszen az egyezmények nem kodifikálták az összes szokásjogi szabályt, illetve az általános alkalmazhatóság hiánya nem zárja ki azt, hogy bizonyos típusú jogviszonyokban működőképes legyen az elv. Azaria: i. m. 26–30. bek.

⁵¹ Rassekh Afshar, Mandana Knust: *International Courts and Tribunals, Rules and Practice Directions* (ECJ, CFI, ECtHR, IACtHR, ICSID, ITLOS, WTO Panels and Appellate Body. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2008, 14. bek.

⁵² Lamm Vanda: *A hágai Nemzetközi Bíróság döntései 1957-1982*. Gondolat, Budapest, 1984, 33. o., Sorel, Jean-Marc – Chercheneff, Lena: *International Courts and Tribunals, Procedure*. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2019, 34. bek.

⁵³ Olajfúrótoronyok ügye, érdemi ítélet. Nemzetközi Bíróság, 2003. I.C.J. Reports 2003. 161. o. 29. bek, d'Argent, Pierre: *Preliminary Objections: International Court of Justice (ICJ)*. In: Ruiz Fabri, Hélène (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of International Procedural Law*. Oxford University Press, 2019, 11. bek.

⁵⁴ d'Argent: i. m. 1. bek., Lamm: i. m. 34. o.

⁵⁵ Barcelona Traction-ügy (1962-es új kérelem), joghatósági ítélet. Nemzetközi Bíróság, 1964. I.C.J. Reports 1964. 6, 44. o., vö. Witenberg, Joseph Charles: *La recevabilité des réclamations devant les juridictions internationales*. Brill | Nijhoff, Leiden – Boston, 1932, 17–18. o.

⁵⁶ Del Vecchio, Angela: *International Courts and Tribunals, Standing*. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2010, 1. bek., Gaja, Giorgio: *Standing: International Court of Justice (ICJ)*. In: Ruiz Fabri, Hélène (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of International Procedural Law*. Oxford University Press, 2019, 1, 3. bek.

⁵⁷ Kolb: *La bonne foi*... i. m. 51. bek., Kotzur: i. m. 24. bek.

⁵⁸ Leblanc: i. m., Miaja de la Muela: i. m. 212. o.

A jogellenes, illetve rosszhiszemű magatartásból előnyszerzés tilalma a nemzetközi jog számos területén megjelenik. Anyagi jogi szempontból utalhatunk államfelelősségi, vagy éppen szerződések jogával összefüggő rendelkezésekre is.⁵⁹ Eljárásjogilag, a tiszta kezek elvének alkalmazását tekintve, azonban legrégebben és legjellemzőbben a diplomáciai védelem kérdéskörében jelenik meg a felvetés.⁶⁰

A diplomáciai védelem lényege, hogy egy állam saját jogaként, egy másik állammal szemben „*érvényesítse állampolgárának azt az igényét, amely egy másik államnak betudható jogsértésből ered.*”⁶¹ A jogvédelmi jelentőségéből a magánszemélyeknek közvetlen jogorvoslatot biztosító eszközök megjelenésével vesztő jogintézmény kapcsán is vitatott azonban, hogy érvényesülhet-e, és ha igen, hogyan, a tiszta kezek elve.⁶² Abban sincs egyetértés, hogy ki követi el a jogellenes magatartást ebben az esetben: noha a többségi álláspont szerint a magatartást az állampolgár valósítja meg,⁶³ az is felvetődött, hogy hasonló eredményre vezethet államának a fogadó állam jogát sértő tevékenysége.⁶⁴

A diplomáciai védelem területén is felmerül, hogy pontosan mit is értünk jogellenes magatartás alatt. Megállapítható, hogy a tiszta kezek elve itt egy szélesebb körben értelmezett jogellenesség szankciója, hiszen ebbe a körbe sorolták a belügyekbe való beavatkozást,⁶⁵ a küldő állam semlegessége elleni magatartásokat és felkelő mozgalmakban való részvételt is.⁶⁶ A diplomáciai védelem témaköréből eredeztethető az, a tiszta kezekkel összefüggésben más jogterületeken is megjelenő gondolat, miszerint az alkalmazott szankciónak arányban kell állnia jogellenes magatartással, teljes vissza- vagy elutasítás csak súlyos jogellenesség esetén merülhet fel.⁶⁷

Az elv alkalmazására az eljárás minden szakaszában kísérletet tettek, a védelem megadásáról való állami döntés körében éppúgy, mint a bíróság előtt a befogadhatóság elbírálása vagy az érdemi döntés kapcsán.⁶⁸ A védelem megadásáról való, a bírósághoz fordulást megelőző állami döntés diszkrecionális, az államok saját mérlegelésük alapján, akár az állampolgár jogszerű

⁵⁹ Ilyen pl. a fél által felismerhető tévedés a szerződések jogában vagy a károsulti közrehatás (contributory fault) figyelembevételében tükröződő káronszerzési tilalom a felelősség megállapításában. A szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény, 1969. Magyarországon kihirdette az 1987. évi 12. törvényerejű rendelet. 48. cikk (2) bek. A Preah Vihear-i templom ügye i. m. 26. o., Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries. *Yearbook of the International Law Commission*. 2001/2:2, 110. o.

A szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény általánosságban is rögzíti a jóhiszeműség követelményét, ehhez köthetjük azt a speciálisabb rendelkezését is, hogy a belső jog rendelkezései nem indokolhatják egy szerződés nemteljesítését. A szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény i. m. 26, 27. cikk, Dörr, Oliver – Schmalenbach, Kirsten (szerk.): *Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary*. Springer, Heidelberg – New York, 2012, 605–606. o. de vö. Villiger, Mark E.: *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*. Nijhoff, Leiden, 2009, 371–372. o.

⁶⁰ Kolb: *General Principles...* i. m. 57. bek., Crawford: i. m. 332. bek.

⁶¹ Dugard, John: *Diplomatic Protection*. In: Peters, Anne (szerk.): *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford University Press, 2009m 1. bek., idézet: Kende T. et al. (szerk.): *Nemzetközi jog*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2018, 751. msz.

⁶² Dugard: *Diplomatic Protection...* i. m. 10. bek. Mellette pl. Garcia-Arias, Luis: *La doctrine des clean hands en droit international public*. *Annuaire des anciens auditeurs de l'Académie de droit international*, 1960. 17. o. Delbez: i. m. 197. o., ellene pl. Salmon, Jean (szerk.): *Dictionnaire de droit international public*. Bruylant, Bruxelles, 2001, 677. o. A támogató vélemények alapjául felhozott esetek relevanciájával szemben komoly kritikát fogalmazott meg pl. Amerasinghe, Chittharanjan F.: *The “Clean Hands” Doctrine*, *Diplomatic Protection*. Oxford University Press, Oxford, 2008, 219. o., Dugard: *Sixth Report...* i. m. 14. bek.

⁶³ Dugard: *Sixth Report...* i. m. 2. bek., Garcia-Arias: i. m. 17. o.

⁶⁴ Nagy Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, 141–142. o. Amerasinghe: i. m. 212, 216. o.

⁶⁵ Garcia-Arias: i. m. 17. o.

⁶⁶ Salmon: *Des mains propres...* i. m. 233. o.

⁶⁷ Malanczuk, Peter: *Akehurst's Modern Introduction to International Law*. Routledge, London, 1997, 269. o. Kolb: *La bonne foi...* i. m. 52. msz.

⁶⁸ Kolb: *General Principles...* i. m. 57. bek., Salmon: *Des mains propres...* i. m. 232. o.

magatartása esetén is megtagadhatják a diplomáciai védelmet – és ellenkezőleg, kifogásolható magatartásnál is biztosíthatják azt.⁶⁹ Erre a szuverén jellegre alapozva többen elutasítják, hogy egy bírói fórum kontrollt gyakorolhasson a védelem megadásáról való döntés felett,⁷⁰ a magánszemély jogellenes magatartását inkább megfontolásra ajánlott, politikai szempontnak tekintik.⁷¹ Ennek ellenére olyan álláspont is ismert, amely egyenesen joggal való visszaélésnek minősíti, hogyha nyilvánvalóan kifogásolhatóan eljáró állampolgárát védi a hazája.⁷² Megjegyzendő, az államok egyébként jellemzően vonakodnak megadni állampolgáraik helyteleníthető magatartása esetén a diplomáciai védelmet.⁷³

A kereset bíróság általi befogadhatósága tárgyában a tiszta kezek elv a diplomáciai védelem más előfeltételeihez (helyi jogorvoslatok kimerítése, állampolgárság megléte) hasonló szerepben jelent meg,⁷⁴ így egy volt azon követelmények közül, amelyek nemteljesülése esetén a keresetet vissza kell utasítani.⁷⁵ Ez a nézőpont sem mentes a kritikáktól, hiszen többek szerint a jó, méltányos igazságszolgáltatás (*bonne administration de la justice*) elvével ellentétes az a gondolat, hogy egy kormányzat nem részesíthetné védelemben állampolgárát, hogy az nemzetközi szinten tisztázhassa magát a vádak alól.⁷⁶ Egy másik ellenvetés szerint a kérelem egészének visszautasítása azt eredményezné, hogy a jogsértő módon eljáró állam kibújhatna a felelősség alól a felperes mégoly csekély jogsértésére hivatkozással. Ez lehetetlenné tenné a felelősség összehasonlítását, mérlegelését és az érdemi szankció mértékének megállapítását.⁷⁷ A megközelítés kritikusai sem tagadják azonban, hogy egyértelműen megállapítható felelősség esetén a visszautasítás érdeksérelem nélkül járulhat hozzá az eljárás gyors lezárásához.⁷⁸

A jogellenes magatartás érdemi szakaszban való értékelést támogatók szerint a tiszta kezek elve a felelősség alóli mentesüléshez, ezáltal a kártérítés vagy egyéb jogkövetkezmény mértékének megállapításához kapcsolódik.⁷⁹ Azaz itt nem olyan tényező, amely önmagában lehetetlenné tenni a diplomáciai védelmet vagy annak tárgyalását megakadályozná, hanem a jogkövetkezmény mérlegelésében játszik szerepet súlyosító körülményként.⁸⁰ Végül a Nemzetközi Jogi Bizottság is ezt a megközelítést tette magáévá a diplomáciai védelemről szóló tervezete elfogadásakor, rámutatva, hogy nincs kiterjedt joggyakorlat, amely az érdemi szakaszt megelőzően való értékelést megalapozhatná.⁸¹

Összegzés

A fentiek tükrében elmondható, hogy a méltányosság és a jóhiszeműség koncepciója lényegében a világ összes jogrendszerének részét képezi, azonban történeti és felfogásbeli

⁶⁹ Dugard: *Diplomatic Protection*... i. m. 13. bek. Salmon: *Des mains propres*... i. m. 236. o., Miaja de la Muela: i. m. 207. o.

⁷⁰ Barcelona Traction-ügy (1962-es új kérelem). *Pleadings, Oral Arguments, Documents*. II. kötet. 1964. 337. o., vö. Salmon: *Des mains propres*... i. m. 236. o.

⁷¹ vö. Witenberg: i. m. 63–64. o., Kolb: *La maxime*... i. m. 105. o.

⁷² Garcia-Arias: i. m. 22. o.

⁷³ Miaja de la Muela: i. m. 202. o.

⁷⁴ vö. Dugard: *Diplomatic Protection*... i. m. 17. bek., Kolb: *La maxime*... i. m. 105. o.

⁷⁵ Így érvel Witenberg: i. m. 63–64. o., Garcia-Arias: i. m. 17. o., Delbez: i. m. 195. o., Zoller: *La bonne foi*... 298. o., *Dictionnaire* (szerk. Salmon) i. m. 677. o., Combacau, Jean, Sur, Serge: *Droit international public*. Montchrestien, Paris, 2008, 543. o., Dupuy, Pierre-Marie, Kerbrat, Yann: *Droit international public*. Dalloz, Paris, 2012, 486b. msz.

⁷⁶ Kolb: *La bonne foi*... i. m. 53–56. msz., Salmon: *Des mains propres*... i. m. 265. o.

⁷⁷ Kolb: *La bonne foi*... i. m. 53–56. bek., Salmon: *Des mains propres*... i. m. 265. o.

⁷⁸ Kolb: *La bonne foi*... i. m. 57. bek.

⁷⁹ Dugard: *Sixth Report*... i. m. 16. bek., Tournier, Arnaud: *La protection diplomatique des personnes morales*. LGDJ, Paris, 2013, 1725, 1832. msz.

⁸⁰ Nagy: i. m. 142. o.

⁸¹ Amerasinghe: i. m. 219. o.

tényezők következtében ezek eltérő jogintézmények formájában jelennek meg. A kereset visszautasítását eredményező eljárási szankció, a tiszta kezek elve az angolszász jogrendszer jellemzője, amíg a kontinentális jogokban a vitatott magatartást az érdemi döntés során, anyagi jogi szempontból értékeli elsősorban.

A nemzetközi jogban, annak sajátosságaihoz igazodva, tükröződik a nemzeti jogokban alkalmazott jogintézmények sokfélesége, gyakran elhatárolási problémákhoz vezetve. Az általánosabb, elvontabb jóhiszeműség elve és a méltányosság mellett kiemelhető a joggal való visszaélés, a bizalomvédelem és a kölcsönösség elve is. Ezek az elképzelések megjelennek a nemzetközi jog számos területén, így a szerződéses jogviszonyok vagy az államfelelősségi kérdések kapcsán is. A szakirodalmi viták jól mutatják, hogy miközben a nemzetközi joggyakorlatban visszatérően előkerül a tiszta kezek elvére mint eljárási szankcióra hivatkozás, továbbra is ellentmondásos, hogy ez lenne-e a megfelelő eszköze a jogellenes magatartások figyelembevételének. Kiváló példája ennek a diplomáciai védelmet övező diskurzus, amelyben megfigyelhetők a tiszta kezek elve ellen tipikusan felhozott érvek, úgy, mint az arányos szankció, a bírói fórumok legitimitása, az állami szuverenitás vagy éppen a méltányos jogvédelem sérelme.

Az elméleti vita mára már alapvetően nyugvópontra jutott a legtöbb jogterületen. Láthattuk, hogy jóllehet számos nemzetközi instrumentum tartalmaz a jogellenes magatartások szankcionálására irányuló rendelkezéseket, a tiszta kezek elve kikerült a végleges változatokból a *travaux préparatoires* során. Így a tiszta kezek elvét pusztán elméleti szempontból elemezve kézenfekvő a konklúzió, hogy a korábbi heves viták ellenére a jogtudomány jelen állás szerint határozottan elutasítja azt. Ennek tükrében különösen érdekes az a joggyakorlatban jelentkező tendencia, hogy a tiszta kezekre hivatkozás a szakirodalmi viták elcsitulásával párhuzamosan vesz újabb és újabb lendületet – mindennek bemutatása azonban a téma összetettsége miatt egy önálló tanulmányt tenne ki.